

II. EL CONTEXT DE POMPEU FABRA

FABRA EN EL PERIODISME DEL SEU TEMPS

JOSEP MARIA CASASÚS I GURI,

UNIVERSITAT POMPEU FABRA

I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

De 1919 a 1928, Fabra va emprar l'article diari en la difusió didàctica de les seves *Normes ortogràfiques*, promulgades el 1913 per l'Institut d'Estudis Catalans, i de la seva *Gramàtica catalana*, publicada el 1918 per la mateixa acadèmia de la llengua, corporació que adoptà com a oficial la doctrina gramatical fabriana. Ningú no ha confiat tant en el periodisme per a la divulgació didàctica de les normes del nostre idioma com Pompeu Fabra i Poch, nascut l'any 1868 en el barri de Gràcia, a Barcelona, i mort a l'exili, el 1948, a la vila de Prada, comarca del Conflent, a la Catalunya del Nord. En la tasca de difusió general de les noves regles de l'idioma, sancionades per la més autoritzada institució acadèmica, Fabra va servir-se, sobretot, dels articles de divulgació de la sèrie «Converses filològiques» (uns nou-cents en total).

Aquest mes de novembre fa justament noranta-nou anys que Pompeu Fabra va publicar el primer article de la sèrie periodística intitolada «Converses filològiques». Ho va fer en el diari de Barcelona *La Publicidad* (convertit l'1 d'octubre de 1922 en un periòdic escrit totalment en català: *La Publicitat*). Aquest fou l'instrument mitjançant el qual va desplegar la seva obra educativa més eficaç com a propagador del català convertit per ell en llengua moderna. La primera peça d'aquesta col·lecció de textos breus fabrians va eixir el dia 18 de novembre de 1919, signada «P. Fabra», sota el títol «Per la puresa de la llengua» i el subtítol «Els castellanismes». La rúbrica, epígraf o títol genèric «Converses filològiques», amb el qual es faria famós aquest cicle de treballs per a la premsa, no aparegué fins tres dies més tard, el 20 de novembre. Malgrat això, queda molt clar, tal com va establir el catedràtic Joaquim Rafel i Fontanals, que els escrits fabrians del 18 i 19 de novembre del 1919, publicats a *La Publicidad*, són les primeres peces de la sèrie «Converses filològiques» (vegeu la pàgina 4 i la nota 3 de la introducció a l'edició de les «Converses filològiques» feta per EDHASA el 1983).

La primera etapa d'aquest cicle periodístic fabrià, desplegat a *La Publicidad*, comprengué un any i tres mesos. Durant aquest període, Pompeu Fabra va publicar dos-cents quaranta articles en aquell diari escrit íntegrament, aleshores, en llengua castellana. Era ben significatiu que els articles de Fabra fossin els únics que sortien allí escrits en llengua catalana. I també ho és que el nostre gramàtic primicer encetés aquesta col·laboració quan encara no s'albirava cap besllum de catalanització del diari.

L'acceptació de Pompeu Fabra a col·laborar en aquell periòdic feia palesa, si més no, la voluntat d'exercir la catalanitat lingüística en un mitjà català escrit en llengua castellana. Però també revelava una concepció pràctica i realista de la tasca de propagació i divulgació de la llengua catalana, concepció que el menava a utilitzar una plataforma eficaç i amb més capacitat de difusió que no pas els diaris d'expressió catalana.

La sèrie «Converses filològiques» va quedar estroncada l'any 1921. I no es va reprendre fins al 22 d'octubre de 1922, vint dies després d'haver-se catalanitzat totalment el diari. Cal advertir que l'agost del 1922 l'empresa de *La Publicidad* havia estat adquirida per un grup de gent del partit Acció Catalana. El dia 10 d'aquell agost de 1922 el diari va publicar el primer article en català: el corresponent a la rúbrica diària «Full de dietari», que era a cura de Carles Soldevila. Cinc

dies més tard sortia el primer article editorial escrit en llengua catalana. Però fins a l'1 d'octubre del 1922 no s'esdevindria la catalanització total, inclosa, és clar, la de la capçalera de la publicació, que, des d'aquella data, figurà en català: *La Publicitat*. El director de la nova etapa del diari era Lluís Nicolau d'Olwer, i el seu redactor en cap, Carles Capdevila Recasens.

Aquesta nova etapa de les «Converses filològiques» va tenir dues fases pel que fa a la regularitat en la publicació dels articles. A la primeria (anys 1923 i 1924), la freqüència de publicació de les notes fou més intensa i regular; però a la darrerria (des del 1925 fins al 1928, any en què es va cloure definitivament el cicle), les insercions foren més espaiades i amb certes interrupcions llargues. Cal remarcar, tanmateix, que a l'exili Pompeu Fabra va reprendre la publicació de les «Converses» entre 1945 i 1947 en el periòdic *La Humanitat*, editat a Montpeller i a Perpinyà.

Tenir accés, avui, als vint-i-tres articles d'aquest periodisme exercit a l'exili és una de les moltes virtuts del volum número 7 de les *Obres completes*, dirigides per Jordi Mir i Joan Solà, editat l'any 2010, el mateix de la mort de Joan Solà. Pompeu Fabra va concebre d'antuvi les «Converses filològiques» com una secció de periodicitat diària. Així ho va explicar el mateix autor, tàcitament, en el darrer paràgraf del primer article de la sèrie, on Fabra fa referència a «aquestes notes diàries». També cal observar, escaientment, que en l'esmentada definició del que serien els seus escrits de la sèrie encetada hi ha implícita una al·lusió al gènere periodístic que volia emprar: la nota.

Fabra fou fidel a aquest propòsit inicial. Les seves peces són un exemple mestrívola de nota periodística, un gènere periodístic molt breu, concís, clar, precís, entenedor, sense enfarfecs; redactat en un estil aparentment espontani, informal, d'enorme eficàcia persuasiva; i adobat amb uns discretíssims registres d'elegant efecte col·loquial. Les «notes diàries» de Fabra eren certament unes «converses» com a resultat d'una hàbil i afinada utilització, quasi imperceptible, dels ressorts retòrics argumentatius per part del seu autor; adés amb el suport d'un plural de complicitat («... posat que no vulguem acontentar-nos amb...», «... quan tractem, doncs, de donar forma catalana a un llatinisme o hel·lenisme...»); adés amb les citacions sovintejades de comentaris d'altri, o de cartes de consulta o de resposta que li lliuraven o li trametien els lectors. Aquesta darrera remarca ens aporta, altrament, unes clarícies sobre l'abast de la recepció contemporània de les «Converses filològiques».

Els actuals estudis de periodística valoren les dades de la correspondència espontània que promou una secció o una rúbrica de diari —també ara en els diaris digitals— com un dels símptomes més fiables per a mesurar el grau de recepció del treball periodístic. Tots els testimonis del seu moment —però també els estudiosos fabrians posteriors i les històries de la premsa catalana— reblen, tanmateix, la impressió altament positiva respecte a l'àmplia i bona acollida general de les «Converses» de Fabra. La secció del mestre fou una de les més llegides —i de les de més èxit per la seva qualitat i per la seva utilitat— de la premsa de l'època. Va ser una de les més populars i famoses del seu temps. Així ho han explicat tant contemporanis seus com estudiosos d'ara: Josep Pla, J. V.

Foix, Domènec de Bellmunt, Rafael Tasis, Joan Torrent, Joan Fuster, Joan Coromines, Antoni M. Badia i Margarit, Joan A. Argenter, Teresa Cabré, Albert Jané, Joan Martí, Jordi Mir, Joaquim Rafel, Joan Solà.

Hom pot conjecturar, doncs, que, en triar el mot *converses* per a identificar genèricament el seu cicle de lliçons pràctiques recolzades en el suport poderós del diari, Fabra manifestava implícitament el propòsit de mantenir un lligam directe, amical i amè amb els lectors. I va excel·lir en el desplegament d'aquest projecte perlocutiu. Assolia el seu objectiu de pedagogia social mitjançant la combinació reeixida de solucions pragmàtiques, recolzades en un domini natural de les receptes argumentatives més modernes, i sancionades positivament per uns resultats persuasius evidents.

El setmanari *En Patufet*, el periòdic de més difusió a Catalunya fins al desembre del 1938, dirigit particularment a la canalla, tot i que era llegit per pares i, sobretot, per avis, havia adoptat des d'un primer moment les normes de l'Institut d'Estudis Catalans. Era, doncs, una formidable eina d'educació lingüística, un complement, en definitiva, al periodisme didàctic de Pompeu Fabra. De la mateixa manera, i en una altra escala de valors, la plataforma periodística de *L'Avenç* havia estat el mitjà providencial que l'any 1912 li va permetre educar els intel·lectuals en la seva proposta regeneradora de la llengua. La fórmula de la conversa, emprada amb una finalitat pedagògica, relliga amb unes acreditades tradicions literària i periodística, tant a Catalunya com a les cultures foranes més properes.

54

Les «Converses» de Fabra, justament, s'acostaven més als registres de diàleg indirecte —tanmateix, més natural—, propis d'una admirable escola universal d'articulisme periodístic (des del to confidencial de l'articulisme de Joseph Addison, de Samuel Pepys, de Charles Dickens, a la cultura anglosaxona, fins a l'estil «conversacional» que propugnà César González Ruano, a la cultura castellana), que no pas als diàlegs artificiosos de la tradició platònica i erasmiana que passa, a Catalunya, per Bernat Metge, Lluís Vives, Vicent Blai Garcia i Josep Coll i Vehí. Fabra escrivia sovint els seus curtíssims articles per a *La Publicitat* en una de les taules de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès. S'havia adaptat al mètode de treball dels periodistes de la seva època: el d'escriure a qualsevol hora, i en qualsevol lloc. Josep Pla va descriure com, molts dies, cap al tard, Fabra redactava el seu treball per al diari en una taula de l'Ateneu, amb «un torterol de fum fidel i mandrós darrera l'orella». Pompeu Fabra, com sabeu, fumava en pipa. En aquella hora darrera, la de la vesprada, un cop enllestida una de les seves «converses», Fabra acostumava a reunir-se amb els periodistes que feien tertúlia a l'Ateneu bo i esperant l'hora d'entrar en el diari (aleshores una majoria treballava de nit).

Les «Converses filològiques» de Fabra, obra eminentment periodística, eren, a més, una obra rellevant de periodisme modern, en el sentit que el seu autor s'havia imposat assolir una bona acollida, una àmplia recepció popular, una alta eficàcia perlocutiva. En una entrevista del 1920, reportada anys més tard per Josep Pla, en *Homenots. Primera sèrie de l'Obra completa* (Barcelona, 1969), Fabra va explicar que allò que pretenia amb la seva col·laboració periòdica amb

La Publicitat era ensenyar a escriure i a parlar el català correctament, cosa «sensiblement distinta» —deia— a ensenyar a escriure i parlar amb correcció gramatical. «La correcció gramatical», deia, «és una qüestió de l'ordre, de la higiene. L'altra és una qüestió del pensament. Les llengües tenen un esperit, un geni que en condiciona la morfologia i la sintaxi. Si podem tornar a la construcció correcta i autèntica, apareixerà l'esperit de la llengua». Una bona prova d'aquests propòsits tan pragmàtics són els exemples positius als quals va recórrer l'autor des de les «converses» més primerenques. Solen ser textos extrets de la prosa informativa antiga: petits fragments de les quatre grans cròniques, considerades avui com a autèntics monuments del protoperiodisme en català (particularment les de Ramon Muntaner, Jaume I i Pere III); paràgrafs de lletres i de documentació cancelleresques (del rei Martí, de Pere III); i frases de les obres cabdals de la literatura medieval (Bernat Metge, Ramon Llull, *Tirant lo Blanch*).

En aquesta feina de rasclar en el camp del català antic, Fabra comptava amb un col·laborador expertíssim, excepcional i extremadament documentat: Jaume Massó i Torrents. A ell devem, en definitiva, l'aportació erudita de la matèria primera que va facilitar la revifada de la nostra llengua, sense que calgués resagnar-nos a cercar manlleus forans. La tasca combinada de Fabra i Massó i Torrents fou essencial, en aquest sentit, per a la germinació, en definitiva, d'un periodisme modern català escrit en un llenguatge genuí. En els textos dels reporters medievals que Massó i Torrents facilitava a Fabra, trobem solucions pròpies, clares, àgils i precises per a resoldre problemes de semantització periodística moderna. Però quan es tractava de blasmar els errors o d'assenyalar exemples negatius, de mal llenguatge, Pompeu Fabra anava a raure a la prosa informativa moderna, la dels diaris i publicacions populars. En una «conversa» del mes d'agost del 1920, posem per cas, Fabra retreu que el famós *Patufet* —que era la «televisió» i el WhatsApp de la mainada de l'època— era una publicació mal escrita, tot i que respectava les normes de l'IEC. Però en d'altres articles del mateix any, Fabra criticava també mals usos de l'idioma en publicacions de tant prestigi com *La Revista*, *D'Ací i d'Allà* i *La Veu de Catalunya*. La idea d'aquesta mena de conversa periodística fabriana, utilitzada com a instrument didàctic en matèria de llengua, fou represa més tard en la pràctica divulgadora catalana. Una obra publicada per Joan Coromines l'any 1971 porta per títol *Lleures i converses d'un filòleg*. I palesa també aquesta influència fabriana la valuosa tasca d'Albert Jané, desplegada sota la rúbrica «El llenguatge» des del primer número del diari *Avui* (23 d'abril de 1976).

Ultra la seva valor intrínseca, les «Converses filològiques» de Pompeu Fabra presenten uns trets periodístics remarcables, com el fet de ser un dels cicles de més llarga durada de l'articulisme català especialitzat. Potser el més dens i constant en matèria de divulgació acadèmica i científica. Vist des d'aquesta perspectiva, el cicle fabrià a *La Publicitat* és també, més enllà de la seva especialitat, una mostra reeixida de periodisme científic en llengua catalana, com ho són, en altres branques del coneixement, molts treballs de Joaquim Xirau, Joan Crexells, Ramon Turró i, sobretot, Pau Vila, el més comparable amb Fabra pel seu domini de les tècniques de divulgació popular. Cal remarcar que Pompeu Fabra

va iniciar aquesta extraordinària obra de divulgació periodística quan la intensa polèmica filològica sobre la renovació de la llengua catalana per ell propugnada s'havia esvaït gairebé del tot. Va esperar que passés la tempesta de les discussions més o menys acadèmiques entre els seus partidaris i els seus detractors, abans de desplegar les veles noves d'aquell modest vaixell dels seus articles que serviren per a assenyalar un nou rumb en l'expansió de la cultura catalana. Molts dels periodistes contertulians seus a l'Ateneu aprengueren d'ell l'art de la conversació instructiva, de l'enriquiment col·loquial. Segons Pla, Fabra practicava el *fairplay* d'una manera permanent. Potser per aquesta raó, Foix el va descriure, a les pistes del Pompeia, com un personatge que tenia «tot l'aire noble, estirat i eixut d'un campió britànic de tennis».

Fabra practicava el tenis i la natació. Jugava a tennis amb la seva filla Carola (1904-1998), una esportista brillant que l'any 1928 va ser campiona de Catalunya. Quan triava temes de lèxic per desplegar les seves «converses» per a la secció diària a *La Publicitat*, Fabra anava a raure sovint a termes de la pràctica del tenis, del futbol o de l'automobilisme. Podeu consultar, en aquest ordre de coses, l'Hemeroteca Digital d'Autors (HDA), el portal d'obra periodística i actual dirigit pel catedràtic Jaume Guillaumet, membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Junt amb el Carles Soldevila del llibre *L'home ben educat* i de les columnes, també diàries, els «Fulls de dietari», també a *La Publicitat*, el mestre Pompeu Fabra era una personalitat genuïna de la segona generació del Noucentisme, un univers cultural que sovint identifico amb una Il·lustració catalana tardana.

Eren homes receptius a les tendències i novetats que arribaven a Catalunya des de cultures de referència, com l'anglesa o la francesa. En les tertúlies amb periodistes i intel·lectuals, Fabra escoltava amb la màxima atenció. Omplia la pipa sense presses. Contestava —va dir Pla— amb la seva naturalíssima, magistral claredat, sense remarcar mai la seva posició. Esperava el resultat sense forcejar, sense insistir, amb la natural curiositat, però d'una manera absolutament neutra. Callava molt sovint. No parlava mai si no era convidat a fer-ho. I evitava parlar de qüestions que no coneixia.

Es bo que l'exemple de Fabra, sobretot per als que ensenyen —o hem ensenyat— periodisme ens guiï en una tasca que, com la seva, ha de ser tenaç, discreta, amable, eficaç, pràctica, constructiva, viable i exigent.